

KNJIGA RAZOTKRIVANJA

Viktor ŽMEGAČ: *Kulturološki kvartet*, Matica hrvatska, Zagreb, 2023., 262 str.

U vrijeme mojeg studija, a tomu je već više od pola stoljeća, o Viktoru se Žmegaču govorilo kao o *velikom profesoru* i vrsnom predavaču. Premda nisam studirao germanistiku, studentska predaja jednom me zgodom odvela na predavanje o temi o kojoj sam ponešto čitao u knjigama s popisa obvezne ispitne lektire. Dojmovi stečeni tada s vremenom su bivali jači, poglavito kada sam i sâm intenzivnije pisao kritičke priloge i osvrte, pa i o profesorovim knjigama. Tako sam se 1986. osvrnuo na autorovu knjigu *Krležini evropski obzori* ističući da se u knjizi apostrofiraju relacije i refleksi europskih duhovnih situacija u Krležinim misaonim, idejnim i estetskim koordinatama. Na temelju dubinskih komparatističkih uvida, Žmegač u knjizi pokazuje da je Krležino djelo – koliko god stjecište brojnih i različitih ideja i spoznaja – snagom vlastita aktiviteta ravnopravno u istovremenim duhovnim situacijama i prostorima europske kulturne stvarnosti.

Na stranicama splitske *Slobodne Dalmacije* objavio sam 1991. podulji osvrt o nagrađenoj *Povijesnoj poetici romana* naglasivši da knjiga predstavlja briljantan uvid u poetiku razvoja dominantnog književnoga žanra te da je, u razumijevanju njegove složene problematike, nije dosegla nijedna druga knjiga.

Još sam nekoliko puta pisao o Žmegačevim knjigama, primjerice o *Duhu impresionizma i secesije* u kojemu djelu europsko-hrvatski književni i kulturni dijalog autor oprimjerava brojnim činjenicama koje nas legitimiraju dijelom europskoga književnog i civilizacijskog kruga, a ne tek njegovom periferijom kako nas ponegdje još uvijek doživljavaju.

Premda se danas mnogi pozivaju na autoritet profesora Žmegača u brojnim temama književnosti, glazbe, filozofije i kulturologije, dijelom i zato kako bi vlastitoj ulozi priskrbili značajniji trag, na moj osvrt profesor je uzvratio pismom koje je, moram priznati, itekako godilo mojemu autsajderskom položaju u (književnoj) provinciji. Pregršt zahvalnih riječi, za koje sam uvjeren da nisu bile tek kurtoazna gesta, bile su potpora mojim nastojanjima da mnoge knjige ne ostanu tek izdavačke, nego da budu i kulturološke činjenice. Prigodu da se profesoru odužim dočeka sam desetak godina kasnije, kada sam s njim dijelio članstvo u Odboru i povjerenstvu Nagrade Fonda Miroslava Krleže. Premda s profesorom nisam prijateljevao, ti su susreti i druženja, i danas vjerujem, bili više od srdačne kolegijalnosti!

Desetak knjiga koje su potom uslijedile višekratno sam čitao, iako o njima nisam pisao. Štoviše, pojedina sam poglavlja predavao studentima, poglavito ona o sintezi njemačke kulture i duha *Od Bacha do Bauhauusa*, o *Bečkoj modern* koja je poticajno utjecala na razvoj našega kulturnog modernizma, kako u književnosti tako i u glazbi te u graditeljstvu. Potom o *Prošlosti i budućnosti 20. stoljeća*, *Književnim protusvjetovima*, koje je djelo (za koje sam sastavio obrazloženje nagrade) napisao zajedno s N. Batušićem i Z. Kravarom, o *Vrhunskim europskim romanima*, kulturološkim obzorima *Četiri europska grada* i *Portretima gradova* (London, Venecija, München i Sankt Peterburg). Fabrijeva knjiga *Maestro i njegov šegrt* potakla me na čitanje knjige *Majstori europske glazbe*, koja bjelodani da je glazba, uz književnost, najdublje lice Žmegačeve strasne kreativnosti i erudicije.

Počesto je isticano da Žmegač ide u red rijetkih intelektualaca, pa utoliko i dragocjenijih, koji se nisu libili pisati za novine i pojavljivati u medijima. Poput istinskih europskih velikana, svojom je obvezom i dužnošću smatrao vlastita razmišljanja podijeliti s najširom javnošću. Ne pretendirajući na pravorijek, držao je da njegov glas može pripomoći dubljemu razumijevanju izazova svakodnevice i svijeta kao zajedničke sudbine. Činio je to ležerno i nepreuzetno, slobodnije i bez znanstvene strogosti, ne skrivajući da to radi iskreno i s osjećajem zahvalnosti za radosti života, kao što je to slučaj sa *SMS esejima* čiji je diskurs uzdigao do razine dominantne spisateljske strategije naše, od vrijednosti

ispražnjene, stvarnosti. Na predstavljanju tih kratkih esejističkih štikleca, autorov veliki prijatelj K. Nemec napisao je da „bojama, zvukovima i mirisima“, Žmegačevim riječima „estetikom osjeta“, urastaju u njegovo djetinjstvo, koje je izvorište i najnovije, nakon autorove smrti objavljene, knjige *Kulturološki kvartet*.

Sastavljena od četiri dijela: *Književnost*, *Gradovi*, *Glazba* i *Opće kulturološke teme*, knjiga sadrži raznorodne tekstove koje je autor objavljivao na stranicama Matičina *Vijenca* od 2018. do 2022. Premda je autor izabrao tekstove i osmislio strukturu rukopisa, smrt koja je bila brža onemogućila je da se knjiga objavi. Dodavši joj nekoliko najintimnijih zapisa (*Moji nastavnici*, *Slatinski crteži*, *Virovitički davni dani* i *Đurđanovačke godine*), autorovi su nasljednici, kako stoji u napomeni, ustupanjem prava omogućili da se tekstovi oknjiže i tako javnosti predstave (posve) intimno lice Žmegačeve iznimne zadužbine!

Po svojim žanrovskim svojstvima *Kulturološki je kvartet* zbirka eseja, feljtona, memoarskih podsjećanja, kozerija, nostalgijama natopljenih vinjeta, lirskih intonacija i gotovo usputnih zapisa, svojevrsno presjecište autorovih polivalentnih preokupacija. Djetinjstvo i odrastanje u njima su protkani obiljem doživljaja, sjećanjima na prijatelje, školovanje, intimu, na selidbe obitelji i mijenjanje sredina, s refleksijama o glazbi koju je svirao i koju je volio, knjigama koje je čitao i koje su (presudno) na nj utjecale, na jezike kojima je govorio, na gradove – naše i tuđe – u kojima se školovao, boravio, duhovno se i znanstveno profilirao i sl. Ta su sjećanja i emocije toliko duboke da nisu dopuštali da ih zaguše autorova učenost i svakovrsna znanja. Za razliku od ostalih naslova, od kojih sam neke spomenuo, u ovoj je knjizi osobito naglašeno autorovo prvo, autobiografsko lice, koliko god isticao da ne voli niti želi pisati autobiografiju. Štoviše, umjesto činjenica i podataka, na koje se njegovo pisanje oslanja, Žmegač svjesno dopušta da doživljaji, sjećanja, nostalgije, osjećaji i emocije grade zavodljivost njegova pričanja.

U poglavlju *Književnost* Žmegač piše o slučaju u književnosti, motivu voća u književnosti i slikarstvu, o preobrazbama noći, trivijalnoj književnosti („koja živi dugo i ne živi loše“), kurikularnoj reformi i književnoj tradiciji („koja svakom naraštaju naobraženih čitatelja mora dokazati svoju živost“), o pitanjima književnoga kanona i antikanona, o vlastitoj lektiri u kojoj, među brojnim imenima, izdvaja N. Fabrija i njegovu *Orfejevu djecu* gdje „progovara velik književnik i usto izvanredan erudit“. Uz njega spominje i Debussyeve nedovoljno poznate glazbene kritike, potom Bunjina, knjige B. Ćosića, Hrabala, Borgesa... Podatak da je na Frankfurtском sajmu knjiga bilo

predstavljeno više od sto pedeset autobiografskih knjiga, Žmegača je potaknuo da pogovori o autobiografijama, čemu je posvetio i prilog u *SMS esejima*, otkrivajući da „pripada vrsti ljudi koji se djelomice samo nejasno sjećaju događaja koji su ključni u pedantnom predočavanju“ te da mu je bliži „memorijski impresionizam“ s letimičnim dojmovima! Nije manje intrigantan Žmegačev zapis o odnosu između europskoga i američkoga filma, poticajan za dublje razumijevanje različitih filmskih filozofija i kultura.

U jednome zapisu Žmegač podsjeća na dvije knjige koje su zavrijedile biti prevedene na hrvatski jezik. Premda je zanimanje za tradiciju fantastike u našoj književnoj kulturi itekako (bilo) živo, o čemu svjedoče Donat-Zidićev *Astrolab za hrvatske borgesovce* i *Antologija hrvatske fantastične proze i slikarstva*, još nije preveden *Uvod u fantastičnu književnost* Tzvetana Todorova, a trebao bi biti. Slično je s knjigom *Povijest europskoga mentaliteta* urednika, austrijskoga profesora srednjovjekovlja Petera Dinzelbachera, o mentalitetu kao „načinu mišljenja, navika, reagiranja, općih obilježja temperamenta ili 'čudi' nekoga naroda, etničke skupine, društvene grupe ili pojedinca“, kako ga definira *Hrvatska enciklopedija*. Objašnjavajući fenomene fantastike i mentaliteta, navedene su knjige, veli Žmegač, znakovi/fenomeni koji osvjetljavaju i naš društveni trenutak.

Pseudonimi su raširena pojava u europskoj povijesti. Podsjećajući na Mitrovičev alias Šehovićev slučaj i njegove povijesne romane, Žmegač u njima, prema Nemecovim riječima, prepoznaje dio „postmoderne igre s identitetom“, usput podastirući malu tipologiju mogućih „skrivanja“, ponajprije svojstvenu književnosti. Pišući i sâm o Mitrovičevim romanima, zacijelo ponajboljima u opusa toga pisca, tadašnji moj urednik uzvikenut će: „Pisci – izmišljajte se!“, aludirajući ne to kako je promjena identiteta iznjedrila djela značajnija od prethodnih istog autora.

U zapisima se Žmegač osvrće na dramu *Stolice* kao primjerak teatra apsurdapsurdnog teatra, potom na početke detektivskoga romana, piše o Miroslavu Krleži i Matici hrvatskoj s povodom u romanu *Tri kavalira gospodjice Melanije*, jedinome autorovu djelu tiskanom u najuglednijoj nacionalnoj instituciji.

Pojaва sve većega broja bicikala u našoj zbilji, čiji je broj potaknut ekološkim i političkim pobudama, Žmegača će potaknuti na reminiscenciju o prometalu koje „otvara nove stranice u povijesti ljudskog i materijalnog iskustva“, ali i o automobilu koji je na velika vrata književnosti ušao u djelima književnih velikana. Jedan od njih, veliki Tin, potaknuo je prilog o boemi i „književnom proletarijatu“

kao prvorazrednom književnom/umjetničkom i duhovnom stanju u čiju se bogatu historiju naš velikan, ističe se s ponosom, upisao kao „jedan od najvećih boema-pjesnika na europskoj razini“. Osvrnuo se Žmegač na artificijelnost, uokvirujući svoju refleksiju o bogatoj povijesti Wildeovim riječima da je „prva obveza u životu biti što je moguće više artificijelan“, dok drugu obvezu „dosad još nitko nije ustanovio“.

Obvezujuća kulturološka obaviještenost svojstvena je autorovim člancima o književnosti i tehnici, o godini 1922. kao jedinstvenoj i prema „mjerilu inovativnih, sugestivnih pa i krajnje prevratničkih djela bez premca u stvaralaštvu dvadesetog stoljeća“, s Pirandellom, Valéryem, Proustom, Mannom, Rilkeom, Joyceom, Kafkom, Hašekom, Bennom, Eliotom i Ahmatovom..., o staromodnosti, postmodernosti, književnim kategorijama, modernim bajkama...

Gradovi su, bez sumnje, Žmegačeva velika tema. Nakon što je najprije istaknuo kulturološke obzore četiriju velikih europskih gradova (Pariz, Beč, Prag, Berlin) i njihovo značenje u oblikovanju europske kulture i svekolike duhovnosti, Žmegač istom strašću i znanjem portretira London, Veneciju, München i Sankrt Peterburg. Polazeći od Mumfordove misli da su gradovi trajniji od njihovih građevina te da ih nije moguće tumačiti (samo) urbanističkim rječnikom, u gradovima Žmegač otkriva znakove i sadržaje koji zrcale njihovu trajnost i neponovljivost, koji materijalno preobražavaju u duhovni kapital ljudske memorije. U portretiranju navedenih gradova do izražaja su došle sve osobine piščeve eruditske kulture: vrsno poznavanje arhitekture i urbanizma, kulture i umjetničkih praksa, politika i ideologija, znanstvenih postignuća, pa i društvene svakodnevice... Bez navedenih uvida i znanja nije moguće razumijevati razvoj gradova i njihov utjecaj na društvenu svijest, jednako ni brojne činjenice upisane u temelje naše nacionalne identifikacije i predstavljanja. U složenim procesima hrvatske nacionalne osviještenosti nije moguće ne spomenuti možda i presudne utjecaje pariških duhovnih stremljenja, bečke secesije i praške škole, berlinske glazbe i brojnih pisaca koji su poticajno djelovali na razvoj gradova, njihovu društvenu svijest, također na našu kulturu i društvenu svijest. Iz istoga motrišta Žmegač portretira druge gradove, uvijek ističući duh i kulturu koji prostor čine duhovnim zavičajem obrazovana (europskog) čovjeka.

I u ostalim Žmegačevim knjigama mnoštvo je rasutih vinjeta o gradovima, npr. o Amsterdamu, Budimpešti, Frankfurtu i gradu „mitskih dimenzija“ Salzburgu, kojima pridružuje gradove svoga djetinjstva, ne manje značajne u vlastitu životu. U *Kulturološkom kvartetu* to je najprije Osijek, iz kojega su autorove uspomene prepune nostalgije na davne dane, gimnazijsko školovanje,

profesore, prijatelje, mladenačke zgode i nezgode, obilje slika, dojmova, raspoloženja, podsjećanja na predstave, glazbeni život i zbivanja... Osim grada na Dravi sa starom Tvrđom, među gradove s posebnim utjecajem Žmegač izdvaja Slatinu i njemački Göttingen. I dok rodni grad u autorovoj svijesti ima snagu „mitskog prostranstva“, školovanje u Göttingenu formativno je odredilo njegovu budućnost s glazbom kao dubinskom životnom legitimacijom. U zapisima su mjesto našli đurđenovački i virovitički dani, zapamćeni u slikama trajnih prijateljstava, događaja i neumrlih doživljaja, knjiga i pisaca koje je čitao (Rilke, Roth, Zweig, Kafka i dr.), uvijek s glazbenom pozadinom u okviru.

O glazbi Žmegač pobliže piše u poglavlju *Glazba*, koje uokviruju impresije o Beethovenu, Bjelinskom, Tajčeviću, Kelemenu, Šuleku i dr. Posljednja tri zapisa posvećena su osjetilima i kulturi, suvremenim mitovima i imagologiji. U prvome progovara o nadi i strahu koje izaziva robotizacija i kibernetika, pitajući se hoće li u takvom „novom vrlom svijetu“ biti mjesta za čovjekove osjećaje ili će osjetilnost posve otupjeti. Drugi pak članak poticaj je za razumijevanje mitologija današnjega svijeta među kojima su „selfiji“, uvjerenje u tehnološki napredak, mit o muškosti oličen u „orgijanju bradama“, potom mit „regulacije svega i svačega“ te umreženost suvremenim tehnologijama komunikacije. Razmatranje o perspektivama iz kojih nas doživljavaju drugi povod je članku o imagologiji koja kao znanstvena (pod)disciplina sve više ulazi u obzore književnih interesa.

Kulturološki kvartet otkriva manje poznatu stranu Žmegačeva života kojime je „prezadužio“ našu kulturnu javnost. Sjajna kultura i obrazovanost, poznavanje književnosti, umjetnosti, glazbe i općenito europske duhovnosti u knjizi su svoje mjesto ustupili piščevoj intimi, onomu osobnome i manje poznatome. Stoga ju je moguće nazvati i knjigom razotkrivanja, a njezin sadržaj reljefnim priložima autorovoj (nenapisanoj) autobiografiji. Zahvaljujući iskrenosti, nepreuzetnosti i stilskoj ležernosti, ovu knjigu sa zanimanjem mogu čitati i oni koji bi se inače olako izgubili u prostranstvima pišćevih znanja i kulture, književnih i glazbenih asocijacija, riječju – goleme erudicije. Svakom nas stranicom ovo izdanje uvjerava da Žmegač nije samo pisao o književnosti (i koječemu još), nego je pisao i – pravu književnost!

Ivan Bošković, Split